

YOSHLARNING O'QUV FAOLIYATIDA MOTIVATSIYANING O'RNI

Aynazarova Asiya Jumamuratovna

Berdaq nomidagi QDU, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori dotsent, (PhD).

Ro'zmamatova Mahliyo

Berdaq nomidagi QDU, Amaliy psixologiya yo'nalishi 4-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20533176>

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning o'quv faoliyatida motivatsiyaning o'rni, uning mazmun-mohiyati va ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Motivatsiyaning ichki va tashqi turlari, o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini shakllantiruvchi omillar hamda motivatsiyaning akademik muvaffaqiyat bilan bog'liqligi yoritib berilgan. Shuningdek, oilaning, o'qituvchining, tengdoshlar muhitining va zamonaviy ta'lim texnologiyalarining motivatsiyaga ta'siri ko'rib chiqilgan. Maqolada A. Maslow, D. McClelland, L. Vygotskiy va boshqa olimlarning motivatsiyaga oid ilmiy qarashlari tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, yoshlarning o'quv faoliyatidagi motivatsiyasini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, o'quv faoliyati, yoshlar, ta'lim, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, akademik muvaffaqiyat, qiziqish, maqsad, pedagogika, psixologiya.

Ta'lim har qanday jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishi ko'p jihatdan yosh avlodning bilim darajasi, dunyoqarashi va kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. Shu sababli yoshlarning ta'lim olish jarayoniga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish pedagogika va psixologiyaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu omillar orasida motivatsiya alohida o'rin egallaydi.

Motivatsiya insonni muayyan maqsad sari harakat qilishga undovchi ichki va tashqi kuchlar yig'indisi bo'lib, u o'quv faoliyatining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Yoshlarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi turli omillar ta'sirida shakllanadi. Oila muhiti, maktabdagi ta'lim sifati, do'stlar davrasi, shaxsiy maqsadlar va jamiyatdagi o'rni haqidagi tasavvurlar motivatsiyaning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Motivatsiyasi yuqori bo'lgan o'quvchi o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yadi va ularga erishish uchun muntazam harakat qiladi.

Aksincha, motivatsiyasi past bo'lgan yoshlar ko'pincha o'qishga nisbatan loqayd bo'lib, mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalana olmaydi.

Motivatsiyaning ta'limdagi ahamiyati faqat yaxshi baholar olish bilan cheklanmaydi. U o'quvchining mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuvni rivojlantirish va o'z ustida ishlash qobiliyatlariga ham ta'sir qiladi. Bugungi kunda axborot oqimi juda tez sur'atlarda ortib bormoqda. Inson hayoti davomida doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirib borishi talab etiladi. Bunday sharoitda aynan motivatsiya uzluksiz ta'lim olishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo'ladi.

Psixologlar motivatsiyani inson xulq-atvorining asosiy sabablaridan biri sifatida baholaydilar. Har bir harakat ortida muayyan ehtiyoj yoki maqsad mavjud bo'ladi. O'quv faoliyatida ham xuddi shunday holat kuzatiladi. O'quvchi nima uchun o'qiyotganini, o'rganayotgan bilimlari unga kelajakda qanday foyda keltirishini tushunsa, uning o'qishga bo'lgan munosabati ijobiy tomonga o'zgaradi.

Shu sababli ta'lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarda maqsad va intilishlarni shakllantirish ham muhim vazifa hisoblanadi. Motivatsiya va akademik muvaffaqiyat o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori motivatsiyaga ega o'quvchilar murakkab topshiriqlardan qo'rqmaydi, muvaffaqiyatsizliklarni vaqtinchalik holat sifatida qabul qiladi va o'z ustida ishlashda davom etadi. Ular xatolarni rivojlanish imkoniyati sifatida ko'radilar. Motivatsiyasi sust bo'lgan o'quvchilar esa kichik qiynchiliklarga duch kelganda ham o'ziga bo'lgan ishonchini yo'qotishi mumkin. Yoshlar hayotida maqsadlarning mavjudligi motivatsiyani kuchaytiruvchi eng muhim omillardan biridir.

Kelajakda muayyan kasb egasi bo'lishni istagan o'quvchi o'sha maqsadga erishish uchun zarur bilimlarni o'zlashtirishga harakat qiladi. Masalan, dasturchi bo'lishni maqsad qilgan o'quvchi matematika va informatika fanlariga ko'proq e'tibor qaratadi. Shifokor bo'lishni istagan yosh esa biologiya va kimyo fanlarini chuqurroq o'rganishga intiladi. Maqsadning aniqligi harakatlarning izchilligini ta'minlaydi va motivatsiyani uzoq muddat davomida saqlab turishga yordam beradi. O'quv motivatsiyasiga ta'sir etuvchi omillar orasida o'qituvchining roli ham alohida ahamiyatga ega.

O'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarni ilhomlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida ham namoyon bo'ladi. Darsning qiziqarli tashkil etilishi, o'quvchilar fikriga hurmat bilan yondashish va ularning yutuqlarini e'tirof etish motivatsiyaning oshishiga xizmat qiladi. Aksincha, haddan tashqari tanqidiy muhit yoki o'quvchining sa'y-harakatlarini qadrlamaslik motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Motivatsiya nafaqat bilim olishga, balki vaqtni boshqarish ko'nikmalariga ham ta'sir qiladi. O'z maqsadlarini aniq biladigan yoshlar odatda kun tartibini samarali tashkil etadi, vazifalarni ustuvorlik darajasiga ko'ra rejalashtiradi va vaqtni behuda sarflashdan qochadi. Bu esa o'quv jarayonidagi natijalarning yaxshilanishiga yordam beradi. Vaqtni to'g'ri boshqarish o'z navbatida muvaffaqiyat hissini kuchaytiradi va motivatsiyani yanada oshiradi. Zamonaviy texnologiyalar ham motivatsiyaga ikki xil ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bir tomondan, internet va raqamli platformalar bilim olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Onlayn kurslar, elektron kutubxonalar va ta'limiy videolar o'quvchilarning qiziqishini oshiradi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy tarmoqlar va ko'ngilochar kontent vaqtni samarasiz sarflashga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois yoshlarda raqamli madaniyatni shakllantirish va texnologiyalardan maqsadli foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Motivatsiya masalasi ko'plab olimlar tomonidan turli davrlarda o'rganilgan. Ularning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham ta'lim jarayonini takomillashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Amerikalik psixolog Abraham Maslow inson ehtiyojlari nazariyasini ishlab chiqib, har qanday faoliyatning negizida ma'lum ehtiyojlar yotishini ta'kidlagan. Uning fikricha, inson avvalo asosiy ehtiyojlarini qondirishga intiladi, keyinchalik esa o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishga harakat qiladi. Ta'lim jarayoniga nisbatan qaralganda, o'quvchi o'zini xavfsiz his qilsa, jamoada qabul qilinganligini sezsa va o'z qadr-qimmatini anglay olsa, bilim olishga bo'lgan qiziqishi yanada ortadi. Bu fikrni bugungi maktablar misolida ham kuzatish mumkin.

O'quvchi o'zini erkin his qiladigan, fikrini ochiq ayta oladigan muhitda ko'proq faollik ko'rsatadi. Amerikalik olim David McClelland esa inson faoliyatida muvaffaqiyatga erishish ehtiyoji katta rol o'ynashini qayd etgan.

U ayrim insonlar natijaga erishishdan zavqlanishi, murakkab vazifalarni bajarishga intilishi va o'z imkoniyatlarini sinovdan o'tkazishni yoqtirishini ta'kidlaydi. O'quv faoliyatida ham bu holat yaqqol namoyon bo'ladi. Ayrim yoshlar murakkab masalalarni yechishga qiziqadi, olimpiadalarda qatnashadi yoki qo'shimcha bilimlarni mustaqil o'rganadi. Menimcha, bunday intilishning asosiy sababi faqat baho emas, balki o'z qobiliyatlarini namoyish etish va rivojlantirish istagidir. Shuning uchun ta'lim tizimi o'quvchilarning individual qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashi zarur. Rus psixologi Lev Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikka katta e'tibor qaratgan. Uning fikricha, insonning rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bilim olish jarayonida o'qituvchi va tengdoshlar muhim rol o'ynaydi.

Vygotskiyning ushbu qarashlari motivatsiyani tushunishda ham ahamiyatlidir. O'quvchi yolg'iz holda emas, balki boshqalar bilan hamkorlik qilganida ko'proq natijaga erishadi. Masalan, guruhli loyihalar yoki jamoaviy topshiriqlar yoshlarning o'zaro tajriba almashishiga imkon beradi.

Bu esa o'quv faoliyatiga qiziqishni kuchaytiradi. Amerikalik psixolog Albert Bandura o'z-o'ziga ishonch nazariyasini ilgari surgan. U insonning muvaffaqiyatga erishishi ko'p jihatdan o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchiga bog'liqligini ta'kidlagan. Agar o'quvchi vazifani bajara olishiga ishonsa, u ko'proq harakat qiladi va qiyinchiliklar oldida taslim bo'lmaydi. Menimcha, maktablarda ayrim o'quvchilarning o'zlashtirishdagi muammolari bilim yetishmasligidan ko'ra, o'ziga bo'lgan ishonchning pastligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli o'qituvchilar faqat xatolarni ko'rsatish bilan cheklanmasdan, o'quvchilarning kuchli tomonlarini ham ta'kidlab borishlari kerak. Motivatsiya masalasini o'rgangan yana bir muhim olim Edward Deci hisoblanadi. U Richard Ryan bilan birgalikda o'z-o'zini belgilash nazariyasini ishlab chiqqan.

Ushbu nazariyaga ko'ra, insonning ichki motivatsiyasi uchta asosiy ehtiyoj — mustaqillik, malakalilik va ijtimoiy yaqinlik ehtiyojlari qondirilganda rivojlanadi. Bu g'oya zamonaviy ta'lim uchun juda muhimdir. O'quvchi o'z qarorlarini qabul qila olsa, o'z yutuqlarini his qilsa va sinf jamoasining bir qismi ekanligini sezsa, uning bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortadi. Mening fikrimcha, aynan ichki motivatsiya uzoq muddatli muvaffaqiyatning eng muhim omillaridan biridir. Chunki tashqi rag'batlar vaqtinchalik ta'sir ko'rsatishi mumkin, ammo ichki qiziqish insonni yillar davomida harakat qilishga undaydi. Nemis olimi Kurt Levin inson xulq-atvoriga maqsadlarning ta'sirini o'rgangan. U maqsad qanchalik aniq bo'lsa, unga erishish ehtimoli shunchalik yuqori bo'lishini ta'kidlagan. O'quv faoliyatida ham maqsad qo'yish katta ahamiyatga ega. Masalan, "yaxshi o'qishim kerak" degan umumiy fikrdan ko'ra, "ingliz tilidan bir yil ichida xalqaro sertifikat olishim kerak" degan aniq maqsad kuchliroq motivatsiya beradi. Aniq maqsadlar o'quvchiga qaysi yo'nalishda harakat qilish kerakligini ko'rsatadi va uning faoliyatini tartibga soladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'quvchisining psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
2. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'qituvchi, 2010
3. Nishonova Z.T., Alimuhamedov A. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2013.
4. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'quvchisining psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.